

ลักษณะโดยทั่วไปของการควบคุมกำลังคน

กำลังคน เป็นปัจจัยสำคัญของสังคมนับแต่สมัยที่มนุษย์เริ่มตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกัน เป็นชุมชนขนาดเล็ก มีความสัมพันธ์ในรูปของเครือญาติหรือชนเผ่า และร่วมกัน ทำการผลิตทางการเกษตร จุดประสงค์ของการอยู่รวมกันคือ ความต้องการที่จะอยู่ รอดปลอดภัย^๑ พ้นจากภัยธรรมชาติ ลี้ภัยภัย ตลอดจนความอดอยากหิวโหย กำลังคนจึง เป็นทั้งแรงงานทำการเกษตร และเป็นกำลังช่วยป้องกันชุมชน หรือร่วมกัน แก้ปัญหาเมื่อชุมชนนั้นประสบภัยต่าง ๆ ความจำเป็นที่จะต้องควบคุมกำลังคนเพื่อใช้ ประโยชน์จึงมีมาแต่เริ่มแรก เมื่อชุมชนขนาดเล็กนี้ขยายตัวจากหมู่บ้าน หรือชนเผ่า เล็ก ๆ ขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่ระดับเมือง หรืออาณาจักรที่มีรูปแบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมที่สลับซับซ้อนขึ้น เป้าหมายในการอยู่รวมกัน ขอบมีมากกว่าความต้องการความปลอดภัย นั่นคือมีความต้องการจะให้ชุมชนขนาด ใหญ่นี้พัฒนาต่อไปได้อย่างมั่นคง การควบคุมและใช้ประโยชน์จากกำลังคนยิ่งทวี ความสำคัญมากขึ้น เพราะการนำทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้จำเป็นต้องอาศัยกำลังคน เนื่องจากยังไม่มีการพัฒนาเทคโนโลยีมาใช้แทนแรงงานคน แต่สังคมในอดีตนั้นมี ประชากรเบาบาง อัตราการเพิ่มของประชากรอยู่ในระดับต่ำ ในขณะที่อัตราการตาย นั้นอยู่ในระดับสูง ภัยธรรมชาติและโรคภัยไข้เจ็บยังคงเป็นสาเหตุสำคัญที่คร่าชีวิต

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ชัยสิริ สมุทวณิช, "สังคมการเมืองยุคต้น," เอกสารประกอบคำบรรยายวิชาทฤษฎีการเมือง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘, หน้า ๑. (พิมพ์คัด).

มนุษย์ นอกจากนี้การที่ที่ดินมีอยู่กว้างขวางยังมีส่วนให้เกิดการโยกย้ายถิ่นได้ง่าย ดังนั้นจึงต้องพยายามหาวิธีการรวบรวม เพิ่มพูน และควบคุมกำลังคนอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ประโยชน์จากกำลังคนที่มีอยู่ และเสริมสร้างความมั่นคงให้ชุมชน

การรวบรวมและเพิ่มพูนกำลังคน

สังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นสังคมเกษตรกรรม กำลังคนจึงเป็นแรงงานสำคัญต่อการผลิต ปัญหาที่เผชิญหน้าอาณาจักรต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ก็คือที่ดินอุดมสมบูรณ์มีกว้างขวาง แต่จำนวนประชากรมีเบาบาง อยู่อย่างกระจัดกระจาย และเคลื่อนย้ายถิ่นได้ง่าย อาณาจักรเหล่านี้จึงต้องแก้ปัญหาทั้งกล่าวด้วยการรวบรวมกำลังคนมิให้กระจัดกระจาย และหาวิธีเพิ่มจำนวนคนด้วย วิธีการรวบรวมและเพิ่มพูนกำลังคนที่ใช้ทั่วไปในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็คือการตั้งชุมชนและการทำสงคราม

การตั้งชุมชนถือเป็นวิธีการสำคัญในการรวบรวมคน ลักษณะของการ "ตั้งบ้านแปงเมือง" ที่ปรากฏในตำนานหลายเล่มของไทย น่าจะพิจารณาได้ว่าเป็นความพยายามที่จะรวบรวมผู้คนซึ่งอยู่อย่างกระจัดกระจายเข้ามารวมเป็นชุมชนเดียวกัน เริ่มจากชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งขึ้นโดยรวบรวมกำลังคนจากบริเวณใกล้เคียงเข้าด้วยกัน มีความพยายามที่จะสร้างความมั่นคงด้วยการแสวงหาพันธมิตร ตลอดจนมีการสมรสระหว่างกลุ่มผู้นำของชุมชนขนาดเล็กเหล่านี้ นับเป็นการเพิ่มพูนกำลังคนพร้อมกับชุมชนที่ขยายตัวเป็นเมือง เมืองเหล่านี้สามารถเลี้ยงตัวเองได้ การ

ชิตา สาระยา, "โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย," ใน รวม-ปรากฏาสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๑, สมาคม-สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๘.

ตั้งบ้านแปงเมืองพัฒนาการอยู่รวมกันไปได้ไกลกว่าแบบเครือข่ายหรือชนเผ่า เพราะมีรูปแบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และโครงสร้างทางสังคม นอกจากนี้ยังมีการกำหนดฐานะของเมืองเป็นเมืองหลวงหรือศูนย์กลาง กับเมืองที่เสริมอำนาจอย่างเมืองยุทธศาสตร์ การตั้งเมืองนับเป็นการตั้งชุมชนขนาดใหญ่ เป็นวิธีการรวบรวมกำลังคนที่ปรากฏบ่อยครั้งในสังคมไทย สมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังมีการใช้วิธีนี้อยู่ กล่าวคือ หัวเมืองแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ขอนแก่น สกลนคร นครพนม ยโสธร สุรินทร์ เขียงคาน และหนองคาย เกิดขึ้นจากการรวบรวมผู้คนที่นี่ภัยสงคราม กระจัดกระจายซ่อนอยู่ตามป่า หรือที่หลบซ่อนตามเมืองต่าง ๆ ให้มาอยู่รวมกัน ตั้งขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นนอก เพื่อเป็นกำลังสนับสนุนหัวเมืองใหญ่ คือ นครราชสีมา^๒

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙ - ๑๐. ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ พระเจ้ามังรายหรือเม็งราย (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๕ - ๑๘๕๔) แห่งอาณาจักรลานนาไทยสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง และมีเมืองอื่น ๆ เช่น เชียงราย ผาง และเวียงกุมกามเป็นเมืองเสริมอำนาจ ดู อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่," ใน ลานนาไทยคดี, ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรากฏวัชานุกุล, บรรณาธิการ (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๑), หน้า ๑๒ - ๑๔.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จพระนคร: องค์การศาของคุรุสภา, ๒๕๐๔), ๖: ๒๔๗ - ๒๔๘, ๒๕๓ และ

การตั้งชุมชนนอกจากจะผ่านการตั้งเมืองแล้ว ยังอาจเกิดขึ้นจากการตั้งศาสนสถานด้วย^๑ ปราสาทหินของขอม วัดกับเจดีย์ของพม่าและไทย ตลอดจนศาสนสถานในชวาและมลายู เป็นตัวอย่างในการรวบรวมกำลังคนด้วยวิธีดังกล่าว สิ่งก่อสร้างเหล่านี้กว่าจะเสร็จสิ้นก็กินเวลานาน และต้องการแรงงานจำนวนมาก การก่อสร้างยังจำเป็นต้องให้คนจำนวนมากมาอยู่รวมกันในบริเวณก่อสร้าง จึงต้องจัดระเบียบตั้งเป็นชุมชน แบ่งหน้าที่กันทำ เพื่อจัดสรรแรงงานไว้ทำการก่อสร้าง และทำการ เกษตร เลี้ยงชุมชนไปพร้อม ๆ กัน ตัวอย่างที่เห็นได้คือบริเวณพระนครหลวงของกัมพูชาที่มีศาสนสถานอยู่ทั่วไป ก็มีเชื่อกันกับคลองส่งน้ำที่แสดงถึงการจัดระบบชลประทานเพื่อการเกษตรและการบริโภค โดยการท่อน้ำเข้ามายังบริเวณที่ไม่อุดมสมบูรณ์นัก และมีร่องรอยแสดงว่าเป็นแหล่งชุมชนที่มีความสำคัญในอดีต^๒ แม้การก่อสร้างจะสิ้นสุดลงแต่ชุมชนจะยังคงอยู่เพื่อดูแลและบำรุงรักษาศาสนสถานเหล่านั้น เพราะมีธรรมเนียมอุทิศที่ดินและกำลังคนถวายศาสนสถาน ผู้ที่ถูกอุทิศมักเป็นชาวนาที่ตั้งถิ่นฐานใกล้เคียงกับศาสนสถานแห่งนั้น ทำหน้าที่ดูแลรักษา หรือส่งผลผลิตให้แก่ศาสนสถานเป็นประจำ ธรรมเนียมดังกล่าวปรากฏทั่วไปในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จารึกกัมพูชาสมัยพระนครหลวงระบุว่า นับแต่ พ.ศ. ๑๗๓๔ มีเทวรูปทองเงิน สวาริก และหิน ราว ๒๐,๐๐๐ รูปอยู่ตามเมืองต่าง ๆ "เทวรูปเหล่านี้มีหมู่บ้าน ๑๓,๕๐๐ แห่ง และผู้คน ๓๐๖,๓๗๒ คน ทำงานรับใช้อยู่ ชาวจำนวน ๓๘,๐๐๐ คน

^๑Charnvit Kasetsiri, The Rise of Ayudhya (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1976), 'p. 43.

^๒ดู แมอร์คาลด์ และ กุน เคสส์เลอ, อังกฤษ : ความเรียงว่าด้วยศิลปะ และดัตช์จักรวรรดินิยม, แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๘), หน้า ๕๔ - ๕๖.

ถูกส่งมาถวายเทวรูปเหล่านี้เป็นประจำทุกปี"^๑ ในพมามีการอุทิศที่ดิน กับคนที่เรียกว่า purā kywan หมายถึงผู้รับใช้ของวัดถวายพระอาราม หรือพระเจดีย์^๒ อาณาจักรต่าง ๆ ของไทยก็มีการกัลปนาที่ดินและแรงงานถวายวัด จะเห็นได้ว่า นับแต่เริ่มก่อสร้าง ศาสนสถานก็มีบทบาทในการตั้งชุมชน แม้จะเสร็จสิ้นการก่อสร้างแล้วศาสนสถานก็ยังมีส่วนช่วยควบคุมกำลังคนให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อไปด้วย

นอกจากการตั้งชุมชนแล้ว การทำสงครามก็นับเป็นวิธีการรวบรวมและเพิ่มพูนกำลังคนที่สำคัญอีกวิธีหนึ่ง สงครามสำหรับสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นการแย่งชิงทรัพย์สินกับกำลังคน มักยุติด้วยการที่ผู้ชนะเก็บกวาดทรัพย์สินสมบัติและกวาดต้อนผู้คนจากฝ่ายแพ้อลับไปดินแดนของตน^๓ เหลลยที่ถูกกวาดต้อนไปเหล่านี้จะกลายเป็นแรงงานของอาณาจักรใหม่ เมื่อเวลาผ่านไปคนเหล่านี้รวมทั้งลูกหลานที่เกิดต่อมาภายหลังก็เป็นส่วนหนึ่งของประชากรในสังคมนั้นไป ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีทั่วไปในเขตภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้มีคนไทยหลายเชื้อชาติอยู่

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^๒ Michael Aung Thwin, "Kingship, the Sangha, and Society in Pagan," in Exploration in Early Southeast Asian History : The Crigins of Southeast Asian Statecraft, ed. Kenneth R. Hall and John K. Whitmore (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1976), p. 209.

^๓ Ibid., p. 205 และ ม.ร.ว.อภิน รัตพันธ์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖, แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรวงบุญมี (กรุงเทพมหานคร: มุณินิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๓๘.

ปะปนกันมาแต่โบราณ^๑ สงครามจึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยรวบรวมและเพิ่มพูนกำลังคน
ในเวลาอันรวดเร็วมากยิ่งขึ้นกว่าการตั้งชุมชน

อย่างไรก็ตาม สงครามมีบทบาทช่วยเพิ่มกำลังคนให้แก่ชนะเท่านั้น
ผู้แพ้จะต้องประสบความเสียหายอย่างใหญ่หลวง เพราะสงครามจะทำลายชุมชน
และลดกำลังคนของฝ่ายแพ้ มีตัวอย่างปรากฏเสมอว่าภายหลังจากสงครามแล้วบาง
หัวเมืองต้องกลายเป็นเมืองร้าง เนื่องจากผู้คนหลบหนีการสู้รบกระจัดกระจายไป
มีฉะนั้นก็ถูกกวาดต้อนเป็นเชลย หรือถูกฝ่ายเดียวกันสังเวยพลละทิ้งเมืองด้วยเหตุผล
ทางยุทธศาสตร์ เช่น พระนครหลวงภายหลังจากการโจมตีของกองทัพอยุธยาใน
พ.ศ. ๑๘๙๔ และเชียงใหม่สมัยชนบุรีที่กลายเป็นเมืองร้างอยู่ชั่วคราวด้วยผลจาก
สงครามระหว่างพม่ากับชนบุรี^๒ บางครั้งการพ่ายแพ้สงครามอาจส่งผลถึงการล่ม
สลายของอาณาจักร นับว่าสงครามมีบทบาทในการทำลายอาณาจักรมากเท่ากับ
คานขยายอาณาจักร อาณาจักรต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึง
จำเป็นต้องเตรียมพร้อมที่จะทำสงครามอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการรุกรานเพื่อเพิ่มพูน
กำลังคน หรือการเตรียมป้องกันอาณาจักรใกล้เคียงยกทัพมาแย่งชิงกำลังคน ซึ่งอาจ

^๑ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีคนหลายเชื้อชาติอยู่
ปะปนกันจนแทบจะแยกไม่ออก สังฆราชปาดเลกัวซ์เคยประมาณจำนวนประชากร
ของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑)
ว่ามีราว ๖,๐๐๐,๐๐๐ คน จากจำนวนนี้คนไทยไม่ถึงหนึ่งในสาม นอกนั้นเป็นคน
เชื้อชาติอื่น เช่น ลาว มอญ มลายู และจีน ดู Sir John Bowring,
The Kingdom and People of Siam (Kuala Lumpur: Oxford
University Press, 1969), 1: 81.

^๒ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่,"

เกิดขึ้นได้ทุกเมื่ออีกด้วย การทำสงครามรุกรานเพื่อนบ้านบางครั้งก็เพื่อป้องกันมิให้อาณาจักรเหล่านั้นมาแย่งชิงกำลังคนไป หรือเพื่อบั่นทอนอำนาจของคู่แข่งทางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่การเตรียมทำสงครามหรือจัดสรรประโยชน์จากกำลังคนที่มีอยู่ในอาณาจักรจำเป็นต้องอาศัยการควบคุมกำลังคนอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้อาณาจักรขยายตัวได้อย่างมั่นคงและเข้มแข็ง

การควบคุมกำลังคน

กำลังคน คือ สิ่งที่มีค่า และเป็นที่ต้องการมาก การควบคุมกำลังคนเพื่อจัดสรรมาใช้ประโยชน์ให้อาณาจักรถือเป็นภารกิจสำคัญของสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะการควบคุมกำลังคนอย่างมีประสิทธิภาพถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่การขยายตัวทางเศรษฐกิจและการมีอำนาจทางการเมือง^๑ ในระยะแรกการควบคุมกำลังคนยังไม่มี ความซับซ้อนมากนัก อาศัยการแบ่งตามกลุ่มเครือญาติ หรือชนเผ่า เมื่อมีการพัฒนาทางสังคม เศรษฐกิจ และแรงงานทวีจำนวนมากขึ้น รูปแบบการบริหารการปกครองจำเป็นต้องพัฒนาเพื่อสนองความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การควบคุมกำลังคนจึงเปลี่ยนมาเป็นการแบ่งโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางอาชีพ ศาสนา หรือชนชั้นแทน^๒ วิธีการควบคุมกำลังคนเช่นนี้ปรากฏทั่วไปในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการแบ่งคนเป็นชนชั้นต่าง ๆ ตลอดจนมีการกำหนดสิทธิ และหน้าที่ตามสถานะทางสังคมเพื่อความสะดวกในการควบคุม

^๑Michael Aung Thwin, "Kingship, the Sangha, and Society in Pagan," p. 205.

^๒Ibid.

ชนชั้นในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจแบ่งอย่างกว้าง ๆ ได้เป็น ๒
 ชั้นด้วยกันคือ ชั้นชนผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ในระดับอาณาจักรแล้วชนชั้น
 ผู้ปกครองประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ และผู้นำทาง
 ศาสนา คนกลุ่มนี้เป็นผู้กุมอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ มีสถานะสูงในทาง
 สังคม เป็นที่ยกย่องและเคารพนับถือของคนทั่วไป สิทธิและอำนาจของชนชั้น
 ผู้ปกครองได้รับการรับรองและสนับสนุนทั้งทางโลกและทางธรรม ทางโลกก็คือ
 มีกฎหมายที่ระบุสิทธิและหน้าที่ในการปกครอง เช่น มังรายศาสตร์ระบุว่า สังคม
 ลานนามีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น จากแต่ละคนที่เรียกว่าไพร่ต้องมีนายขึ้นไปเป็น
 ลำดับจนถึงพระมหากษัตริย์^๑ กฎหมายตราสามดวงก็รับรองสิทธิของผู้ปกครอง
 เห็นได้จากการระบุว่าราษฎรผู้ใดที่ไม่ขึ้นสังกัดกับมุนาย ห้ามศาลรับฟ้องเมื่อเกิด
 คดีความ^๒ เป็นการให้ความสำคัญแก่ผู้ปกครองซึ่งทำหน้าที่ควบคุมกำลังคน แสดงให้
 เห็นสิทธิและอำนาจของผู้ปกครองที่สามารถคุมครองกำลังคนในสังกัดได้ จะเห็นได้
 ว่ากฎหมายให้การรับรองสถานะของผู้ปกครองว่าสูงกว่าคนสามัญ กำหนดหน้าที่
 ผู้ปกครองในการดูแล คุมครอง และความคุมกำลังคน โดยมีพระมหากษัตริย์เป็น
 ผู้ปกครองที่มีอำนาจและอยู่ในสถานะสูงสุดของอาณาจักร

ในทางธรรมนั้น ฐานะของผู้ปกครองก็ได้รับการรับรองจากศาสนา เห็น
 ได้จากกษัตริย์กัมพูชามีลักษณะกึ่ง เทพเจ้าตามคติเทวราชา เชื่อกันว่าพระองค์ทรง

^๑ ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์หรือกฎหมาย
พระเจ้ามังราย (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย

^๒ กฎหมายตราสามดวง, "พระไอยการลักษณะรับฟ้อง มาตรา ๑๐"
 (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๕), ๒: ๓๒.

พระปรีดาสามารถเห็นอกความทุกข์ขรรคมคา และราษฎรถวายความเคารพ บูชา
 เชื้อฟั้ง และยอมสละแม่แต่ชีวิตเพื่อพระองค์ได้^๑ บางครั้งก็มีเรื่องเล่าดีประหลาด
 เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เป็นการสร้างความเคารพยำเกรงในหมู่ราษฎร เพราะ
 เชื่อว่ามีอำนาจเร้นลับที่สนับสนุนพระมหากษัตริย์อยู่^๒ การกระทำที่ดุร้าย ประหลาด
 เห็นมนุษย์ช่วยส่งเสริมศักดิ์คานภาพของพระมหากษัตริย์ได้อย่างดี พุทธศาสนาก็มี
 ส่วนรับรองสถานะของผู้ปกครอง เห็นได้จากกษัตริย์พม่าสมัยพุทธกาลทรงเป็นพุทธมามกะ
 ที่ฝึกไปทางธรรม สั่งสมบุญกุศลด้วยการสร้างศาสนสถาน และอุทิศที่ดินกับกำลังคน
 ถวายศาสนสถาน หรือคณะสงฆ์^๓ บุญกุศลที่พระมหากษัตริย์สั่งสมไว้นี้มีมากพอที่จะ
 เจือจางให้แก่ราษฎรทุกคนได้^๔ ดังนั้นราษฎรจะอยู่เย็นเป็นสุขได้บุญบารมีของ

^๑Christopher Pym, The Ancient Civilization of Angkor
 (New York: New American Library, 1968), p. 75.

^๒โจว ตา-กวน ราชทูตจีนที่เดินทางมาพระนครหลวง ระหว่าง
 พ.ศ. ๑๘๓๕ - ๑๘๔๐ บันทึกเรื่องชาวพระนครหลวงเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ของเขา
 ทรงรวมหลบหนีอนกับงูศักดิ์สิทธิ์ที่แปลงกายเป็นหญิงสาวทุกคืน งูตัวนี้เป็นผู้ปกครอง
 ดินแดนทั้งอาณาจักร คินไคญไม่ปรากฏชื่อเป็นนางบอกการสวรรคต แต่ถาพระมหา-
 กษัตริย์ทรงละเลยพระราชภารกิจนี้หมายความว่าความวาทความหายนะกำลังจะเกิดขึ้น ดู
 Chou Ta-Kuan, Notes on the Customs of Cambodia, translated
 by J. Gilman D'arcy Paul (Bangkok: Social Science Association
 Press, 1967), p. 22.

^๓Michael Aung Thwin, "Kingship, the Sangha, and
 Society in Pagan," p. 207.

^๔Ibid., p. 215.

พระองค์ เท่ากับเป็นการรับรองสถานะของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้ปกครองเหนือ
 ราษฎรทั้งปวง และถ้ามีการแย่งชิงอำนาจถึงขั้นเปลี่ยนผู้ปกครอง ก็เป็นการที่
 ผู้ปกครองคนใหม่จะต้องแสดงถึงสิทธิทางการเมือง ตลอดจนบุญบารมีของตนเพื่อ
 แสวงหาความชอบธรรมในการปกครอง^๑ ให้เป็นที่ยอมรับของราษฎรทั้งทางโลก
 และทางธรรม

พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางข้าราชการ คือผู้ปกครองซึ่งทำ
 หน้าที่บริหารราชการพร้อมกับควบคุมกำลังคน คนกลุ่มนี้มีจำนวนน้อยแต่มีสิทธิและ
 อำนาจเหนือคนจำนวนมากอยู่ใต้อาณัติการปกครอง ชนชั้นผู้ถูกปกครองจึงประกอบด้วย
 สามัญชน ที่อาจแบ่งเป็นกลุ่มย่อย ๆ ตามอาชีพ และความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น
 พ่อค้า/ช่างฝีมือ ชาวไร่ชาวนา และทาส ชนชั้นผู้ถูกปกครองถือเป็นชนชั้นผู้ไร้แรง
 งาน ในสังคมพหุสมัยพุทธกาลอาจแบ่งผู้ไร้แรงงานออกเป็น ๔ กลุ่มอาชีพ ได้แก่
 เกษตรกร ทหาร ช่างฝีมือ และกลุ่มอาชีพอื่น ๆ ในระหว่างคนเหล่านี้เกษตรกร
 น่าจะมีอยู่มากที่สุด^๒ และชนชั้นดังกล่าวมีทั้งคนที่ขึ้นสังกัดท่อนาย กับพวกที่ทำงานอิสระ

^๑ เช่น การอ้างความเกี่ยวข้องทางเชื้อสายกับอดีตกษัตริย์ราชวงศ์ก่อน ๆ
 โดยเฉพาะพระองค์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ หรือทรงเป็นวีรบุรุษ เช่น กษัตริย์กัมพูชา
 สมัยพระนครหลวงมักอ้างความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ดู Christopher
 Pym, The Ancient Civilization of Angkor, p. 75. และบางครั้ง
 ก็เป็นการอ้างสิทธิอันชอบธรรมที่สืบทอดมาทางสตรี ดู ฌ็อง เมอร์คาล และ กุ
 เสดส์เลอ, อังกฤษ : ความเรียงว่าด้วยศิลปะ และลัทธิจักรวรรดินิยม, หน้า ๔๑
 และ ๔๔.

^๒ เพราะคนทั่วไปถ้ามีไร่ชางฝีมือแล้ว มักทำงานโดยอาศัยที่ดินไม่ทางใด
 ก็ทางหนึ่งเสมอ เช่น เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และเป็นยามเฝ้าไร่นา ดู Michael
 Aung Thwin, "Kingship, the Sangha, and Society in Pagan,"
 p. 210.

โดยไม่ขึ้นต่อผู้ใด^๑ ส่วนสังคัมพระนครหลวงก็แบ่งผู้ถูกปกครองเป็นกลุ่มการค้า
ทหาร ขาง ชาวนา กับทาส และกลุ่มทหาร ชาวนา กับขางมีจำนวนมากที่สุด
โครงสร้างทางสังคัมของพระนครหลวงจึงวางรูปแบบด้วยการมุ่งให้คนพวกนี้ทำงาน^๒
เป็นกำลังทำการผลิต และเป็นกำลังรบ แรงงานสำคัญของแต่ละอาณาจักรจึงมักจะ
มาจากเกษตรกรเป็นส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตามชนชั้นผู้ปกครองยังคงได้แรงงานจากทาสมาเป็นกำลัง เสริม
สร้างความมั่นคงให้อาณาจักร ทาสถือเป็นผู้ที่มีสถานะทางสังคัมต่ำที่สุดในบรรดา
ผู้ถูกปกครองด้วยกัน ทาสเกิดได้หลายวิธีคือ อาจมาจากการขายตัว หรือขายบุตร
ภรรยาเมื่อประสบความเดือดร้อนทางค่านเศรษฐกิจ บางทีมาจากเชลยศึก หรือ
การจับชาวป่าชาวดงมาขายเป็นทาส^๓ สถานะโดยทั่วไปของทาสในเอเชียตะวันออกเฉียง
เฉียงใต้ไม่ค่อยแตกต่างกัน ตัวทาสจะเป็นสิทธิ์ขาดของนาย ต้องทำงานทุกอย่าง
ตามแต่นายจะใช้ ผู้ที่จะมีทาสในครอบครองน่าจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอควร
โจว ตา-กวนบันทึกว่า ในสังคัมพระนครหลวงนั้น ใคร ๆ ก็สามารถมีทาสไว้ใช้งาน

^๑Ibid.

^๒Christopher Pym, The Ancient Civilization of Angkor,
p. 77.

^๓ส่วนมากเป็นพวกชนกลุ่มน้อย ดู Chou Ta-Kuan, Notes on the
Customs of Cambodia, p. 27. บางครั้งจึงเรียกชื่อชนกลุ่มน้อยบางเผ่าด้วย
คำที่คุ้นเคยกว่าป่าเถื่อนหรือกคดงเป็นซ้ำ อย่างชนเผ่าซาซึ่งหมายถึงที่ซ้านเอง ดู
จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคัม
ของชื่อชนชาติ (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราสังคัมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคัมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕), หน้า ๔๐๔.

ได้ นอกจากผู้ที่ยากไร้เท่านั้น^๑ นายทาสจึงเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากแรงงานทาสโดยตรง ในระดับอาณาจักรก็มีโอกาสได้รับประโยชน์จากแรงงานทาสเชลย^๒ มาเสริมกับแรงงานของเกษตรกร และสามัญชนกลุ่มอื่น บางครั้งสถานะของทาสกับผูถูกปกครองกลุ่มต่าง ๆ ก็แทบจะแยกกันไม่ออกเพราะการขายตัวเป็นทาส กับการไถ่ตัวจากทาสไปเป็นพ่อค้า ช่างนา หรือช่างฝีมือสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

การแบ่งเป็นผูปกครองกับผูถูกปกครอง มิใช่เป็นการแบ่งในระดับของอาณาจักร เท่านั้น แต่ยังมีกรแบ่งเป็น ๒ ชั้นเช่นนี้ในชนชั้นผูถูกปกครองอยู่เสมอ กล่าวคือ เมื่อหลายครอบครัวรวมกันเป็นหมู่บ้าน จะมีนายบ้านทำหน้าที่ปกครองดูแลเปรียบเสมือนเป็นชนชั้นปกครองในท้องถิ่นนั้น แต่ขณะเดียวกันนายบ้านก็อยู่ในฐานะผูถูกปกครอง ขึ้นต่อบัณฑิตบัญชาสูงขึ้นไปตามลำดับชั้น^๓ จนถึงพระมหากษัตริย์ ควบวิธีนี้ทำให้พระราชอำนาจแยกจากยอดของสังคมลงมาถึงระดับพื้นฐานได้ เป็นการย่ำให้ราษฎรยอมรับอำนาจของผูปกครองในทางปฏิบัติ ในขณะที่เดียวกันก็มีเครื่อง

^๑Chou Ta-Kuan, Notes on the Customs of Cambodia, p. 27.

^๒เช่นพม่าสมัยพุกาม พระเจ้าอนิรุทธทรงทำสงครามกับมอญ และกวาดต้อนเชลยศึกมาเป็นแรงงานได้เพิ่มขึ้น ดู Michael Aung Thwin, "Kingship, the Sangha, and Society in Pagan," pp. 206 - 207.

^๓ลักษณะดังกล่าวนี้มีตัวอย่างเห็นได้ชัดในสังคมพม่าสมัยพุกาม ที่ชุมชนขนาดเล็กประกอบด้วยหมู่บ้านหลายแห่ง มีหัวหน้าเรียกว่า sukri ปกครองคนจำนวนหนึ่งในเขตรับผิดชอบของตน แต่ขณะเดียวกันเขาก็อยู่ใต้การปกครองของ myosā หรือผู้กินเมือง ซึ่งขึ้นต่อองค์พระมหากษัตริย์อีกทีหนึ่ง เป็นการปกครองที่รับช่วงอำนาจต่อกันมาเป็นทอด ๆ จากส่วนยอดของสังคม ลงมาจนถึงฐาน ดูรายละเอียดใน Ibid., pp. 208 and 211 - 212.

บ่งบอกฐานะบางประการ เช่น ที่อยู่อาศัย เครื่องประดับ และเครื่องยศ ที่ช่วยแสดง ความแตกต่างระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ตัวอย่างที่เห็นได้คือ ในสังคม พระนครหลวงนั้น เจ้านายหรือขุนนางจะอาศัยในบ้านขนาดใหญ่ หลังคามุงกระเบื้อง ส่วนบ้านราษฎรจะมีขนาดเล็กกว่ามาก และมุงหลังคาบ้านด้วยฟาง? บางครั้ง เครื่องประดับ เครื่องยศ หรือจำนวนข้าทาสบริวารก็บอกถึงระดับความสำคัญของผู้ เป็นเจ้าของได้ โจว ตา-กวนระบุว่า ผู้ที่มีบรรดาศักดิ์สูงในพระนครหลวงจะนั่ง เสี้ยมคานหามสีทอง ประดับด้วยร่มคานทอง ๔ คัน ผู้ที่มีบรรดาศักดิ์รองลงมาจะมี ร่มนอยคันทองคานเงินทั้งใช้ร่มคานเงิน กับเสี้ยมคานเงิน แม้แต่พระสงฆ์ก็มี เครื่องยศเช่นนี้แสดงถึงสมณศักดิ์ที่ต่างกัน^๒ สิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงสถานะ และระดับความสำคัญของคนคน ปรากฏให้คนทั่วไปเห็นถึงความแตกต่างระหว่าง ผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง

การแบ่งคนเป็นสองชั้นดังกล่าวนี้เป็นการกำหนดสิทธิและหน้าที่ในการ ควบคุมกำลังคนตามสถานะของคนคน เป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อการควบคุมกำลังคน มาก จะเห็นได้ว่าการควบคุมกำลังคนที่ใช้ปฏิบัติทั่วไปในสังคมเอเชียตะวันออก เฉียงใต้ต้องอาศัยลำดับชั้นของผู้ปกครองทำหน้าที่ควบคุมคนเป็นทอด ๆ จนถึงราษฎร และมุ่งจัดสรรประโยชน์จากกำลังคนที่มีอยู่มาใช้ทั้งยามปกติและยามสงคราม ในรูป ของการเกณฑ์แรงงานจากชนชั้นผู้ถูกปกครอง

^๑Chou Ta-Kuan, Notes on the Customs of Cambodia, p. 25.

^๒Ibid., pp. 23 - 24.

ระบบ เกณฑ์แรงงาน

ระบบ เกณฑ์แรงงานใช้ปฏิบัติอย่างแพร่หลายทั้งในสังคมยุโรปและเอเชีย การเกณฑ์แรงงานโดยทั่วไปหมายถึง "การที่บุคคลหนึ่งใช้แรงงานของตนเพื่อรับใช้บุคคลอื่น หรือรับใช้ผู้ประกอบการ ในระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่ยังไม่มีการใช้เงินตราแพร่หลายนั้น การเกณฑ์แรงงานถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการจ่ายทดแทนควบคู่กับการแลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ"^๑ นอกจากนี้การ เกณฑ์แรงงานยังเป็นพันธะที่มีกำหนดเวลาเป็นช่วงสั้น ๆ ทุกปี^๒ ดังนั้นระบบ เกณฑ์แรงงานจึงเปรียบเสมือนระบบภาษีอากร เพียงแต่เป็นการเก็บภาษีในรูปของแรงงานแทนที่จะเป็นเงิน ผู้ที่ต้องรับภาระดังกล่าวนี้ก็คือ สนชั้นผู้ประกอบการไม่ว่าจะเป็นเสรีชนหรือทาส^๓ ส่วนผู้ประกอบการจะไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน แต่มีหน้าที่จัดการควบคุมให้ระบบนี้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

แรงงานเกณฑ์มักถูกใช้ให้ทำงานของหลวง^๔ บางครั้งก็ต้องทำงานให้ผู้ประกอบการด้วย ประเภทของงานขึ้นอยู่กับความจำเป็นในแต่ละสังคม ส่วนมากจะ

^๑Ed Esmonin, "Corvée," Encyclopaedia of the Social Science 4 (1931): 455 - 456.

^๒Ibid.

^๓สถานะของทาส (slaves) และเสรีชน (freemen) ในอดีตยากที่จะแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด เนื่องจากระหว่างความเป็นทาสและความเป็นเสรีชน ยังมีชนชั้นกึ่งเสรี (semifree classes) อีกหลายกลุ่ม ทั้งที่ขึ้นต่อพระมหากษัตริย์หรือพระอาราม และแม้แต่เสรีชนเองก็มีพันธะต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ดูรายละเอียดใน Robert M. Hutchins et al., "Slavery, Serfdom, and Forced Labour," Encyclopaedia Britannica [Macropaedia] 16 (1975): 856.

^๔Ibid.

เป็นงานด้านก่อสร้าง ทำการเกษตร และเป็นกำลังรบ อียิปต์สมัยอาณาจักรใหม่ มีระบบเกณฑ์แรงงานเพื่อจุดประสงค์ในการพัฒนาการชลประทาน และเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้ยังจำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากด้านการก่อสร้างศาสนสถาน และปรางมิก ปรากฏว่าแรงงานส่วนใหญ่มาจากบรรดาชาวไรชานา ซึ่งจ่ายภาษีในรูปแบบแรงงานให้แก่รัฐในช่วงเวลาที่ระดับน้ำของแม่น้ำไนล์ขึ้นสูงจนท่วมไร่นาตลอดสองฝั่ง^๒ ในอาณาจักรจีนโบราณราษฎรเพศชายทุกคนจะถูกเกณฑ์เป็นทหาร ต้องทำงานตามแต่รัฐบาลจะกำหนดปีละเดือนไปทุกปี งานที่ทำนี้มีหลายประเภท เช่น ก่อสร้างปราสาทราชวัง สร้างสุสานที่ฝังพระบรมศพขององค์พระจักรพรรดิ ทำหน้าที่ขนส่งสินค้าที่เป็นปัจจัยสำคัญอย่างข้าวกับป่าน เป็นแรงงานตัดถนน สร้างสะพาน ซุกกุคูลอง หรือขอมแซมเขื่อนริมสองฝั่งแม่น้ำ นอกจากนั้นยังมีการใช้แรงงานเกณฑ์ในการผลิตเกลือ และในโรงงานถลุงเหล็กของรัฐ^๓ แรงงานเกณฑ์จึงเป็นกำลังสำคัญของอาณาจักรโบราณ มีบทบาทในการพัฒนาและสร้างความมั่นคงให้อาณาจักร ตลอดจนมีส่วนเพิ่มพูนผลประโยชน์ทั้งทางการ เมือง และทางเศรษฐกิจไปพร้อมกัน

^๑คนร้ายร้ายเมื่อถูกเกณฑ์แรงงานก็สามารถว่าจ้างผู้อื่นทำงานแทนได้ ภาระดังกล่าวจึงตกอยู่กับคนทั่วไปโดยเฉพาะคนยากไร้ ดู Thomas Garnet Henry James et al., "History of Egypt," Encyclopaedia Britannica [Macropaedia] 19 (1975): 478.

^๒Melvin Kranzberg, "Organization of Work," Encyclopaedia Britannica [Macropaedia] 19 (1975): 934.

^๓L. Carrington Goodrich et al., "History of China," Encyclopaedia Britannica [Macropaedia] 4 (1975): 313.

สังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีระบบเกณฑ์แรงงานเช่นเดียวกับสังคมอื่น
 ทุก ๆ ปีกฎหมายหมู่บ้านต่าง ๆ จะต้องละทิ้งภูมิสำเนาของตนไปชั่วระยะหนึ่ง เพื่อ
 ไปทำงานให้ผู้ปกครอง ปราภฏการณังกล่าวแม่จะมีชื่อเรียกต่างกันไปตามภาษาของ
 ชาติต่าง ๆ แต่มีความหมายในทำนองเดียวกันคือ หมายถึงการเกณฑ์แรงงาน^๑ มีทั้ง
 ที่เกณฑ์มารับใช้บุคคลเป็นการส่วนตัว และเกณฑ์มาทำงานหลวง งานที่ทำก็เช่นเดียวกับ
 สังคมอื่น คือ งานโยธา และเป็นกำลังทหารในกองทัพ แรงงานเกณฑ์จะอยู่
 ภายใต้การควบคุมของผู้ปกครอง เป็นลำดับชั้น ดังตัวอย่างของสังคมพม่าสมัยพุทธามที่
 พระมหากษัตริย์ควบคุมและเกณฑ์แรงงานคนผ่าน myosā ลงมายัง sukri ซึ่งจะมี
 หมู่บ้านหลายแห่งขึ้นอยู่ในบังคับบัญชาอีกทีหนึ่ง ลักษณะการควบคุมและรับผิดชอบในการ
 เกณฑ์แรงงาน เป็นชั้น ๆ มีส่วนทำให้ราษฎรที่ถูกเกณฑ์แรงงานอาจจะไม่เคยพบเห็น
 นายที่พวกเขาขึ้นสังกัดด้วย ผู้ที่คนเหล่านี้รู้จักมักจะเป็นบุคคลที่รับมอบอำนาจมาจัดการ
 ควบคุมหรือเกณฑ์แรงงาน เป็นผู้ปกครองในระดับล่างที่ใกล้ชิดกับคนมากที่สุด ความ
 สัมพันธระหว่างเจ้าสังกัดกับคนในสังกัดจึงเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว^๒ ทำนองเดียวกับ
 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองคือรับรู้ในอำนาจที่มีเหนือตน แต่ความ
 ถูกพินำจะมีต่อนายที่ใกล้ชิดมากที่สุด ทำให้เป็นความสัมพันธ์แบบที่นายให้ความ
 คุ้มครองแก่คนในสังกัด โดยได้รับสิ่งตอบแทนในรูปของแรงงาน ผลผลิต การสนับสนุน
 ทางการเมือง และความจงรักภักดี^๓ นั่นคือ ในขณะที่กำลังคนเป็นฐานอำนาจทาง

^๑David Joel Steinberg et al., In Search of Southeast Asia : A Modern History (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1975), p. 18.

^๒Ibid.

^๓Anthony Hall, "Concepts and Terms : Patron-Client Relations," Journal of Peasant Studies 1 (July 1974): 506.

การเมือง และนำมาซึ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่นายเจ้าสังกัด นายจะให้ความคุ้มครองทางกฎหมาย หรือตามธรรมเนียมเป็นสิ่งตอบแทน^๑ กำนัดคนจึงเป็นทรัพยากรอันมีค่า และเป็นผู้อุปถัมภ์ชนชั้นผู้ปกครองผ่านระบบเกณฑ์แรงงาน

การเกณฑ์แรงงานอย่างสม่ำเสมอทุกปีเอื้อประโยชน์ต่อการเตรียมทำสงครามมาก เพราะเท่ากับเป็นการสำรวจจำนวนคนที่มีอยู่ และตรวจสอบความพร้อมเพียงของกำนันคนไปทุกปี นอกจากนี้ยังเป็นวิธีการควบคุมกำนันที่มีประสิทธิภาพด้วย เนื่องจากการเกณฑ์แรงงานจะทำให้เกิดข้อจำกัดการจกจำนวนกำนัน ทำให้เป็นทะเบียนให้เป็นหลักฐานไว้ว่าอยู่ที่ใด ขึ้นสังกัดต่อใคร จะได้สะดวกในการเรียกเกณฑ์ จึงเป็นเครื่องมือที่ใช้ควบคุมกำนันได้ทางหนึ่ง ในสังคมที่กำนันขาดแคลน ระบบเกณฑ์แรงงานยังมีประโยชน์เพราะใช้ควบคุมและจัดสรรประโยชน์จากคนที่มีอยู่ได้พร้อมกัน ดังนั้น แม้ว่าในระยะต่อมาระบบเงินตราจะเริ่มเข้ามามีบทบาท แต่ระบบเกณฑ์แรงงานก็ยังคงมีอยู่ และพัฒนามาเป็นการจ่ายภาษีในรูปของผลผลิตหรือเงิน เมื่อมีการเกณฑ์ควบคุมไปกับการจ่ายเป็นแรงงานตามแบบดั้งเดิม ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในอาณาจักรต่าง ๆ ของไทยมาช้านาน สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ก็เป็นผลจากความพยายามในการควบคุม และจัดสรรประโยชน์จากกำนันตามความเหมาะสมของสถานการณ์ในอาณาจักรต่าง ๆ ที่มีมาก่อนหน้านี้ การจะศึกษาถึงพัฒนาการของระบบไพร่สมัยรัตนโกสินทร์จึงจำเป็นต้องพิจารณาค้นปัญหาพื้นฐาน และวิธีการควบคุมกำนัน ตลอดจนระบบเกณฑ์แรงงานของอาณาจักรล้านนาไทย สุโขทัย และอยุธยา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑David Joel Steinberg et al., In Search of Southeast Asia..., p. 19.

การควบคุมกำลังคนของไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ยังว่างเปล่ารอการจับจองมืออยู่มาก พลังและปัจจัยการผลิตที่สำคัญจึงอยู่ที่แรงงาน^๑ ซึ่งหาได้ยาก การแสวงหาแรงงานเพิ่มในระยะแรกอาศัยผ่านระบบเครือญาติ และการสมรส ดังประเพณีของสังคมลานนาไทยที่ฝ่ายเจ้าบ่าวต้องมาเป็น "ควายงาน" คือมาเป็นแรงงานให้กับครอบครัวของเจ้าสาว^๒ เมื่อชุมชนขยายตัวขึ้นก็อาศัยการทำสงครามซึ่งเป็นการเพิ่มกำลังคนในเวลาอันรวดเร็ว และนำไปสู่การพัฒนาขึ้นเป็นเมืองหรืออาณาจักรเล็ก ๆ^๓ กำลังคนยังมีบทบาทในการแสวงหาคนมาเพิ่มและคอยป้องกันมิให้อาณาจักรอื่นมาแย่งชิงกำลังคนไป การควบคุมซึ่งแต่เดิมเป็นแบบเครือญาติหรือชนเผ่าก็เปลี่ยนไปเป็นระบบที่ซับซ้อนมากขึ้น ในฐานะที่สงครามกลายเป็นปัญหาสำคัญและส่งผลกระทบต่อกำลังคนโดยตรง อาณาจักรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นลานนาไทย สุโขทัย หรืออยุธยาจำเป็นต้องจัดระเบียบทางสังคมโดยเอื้ออำนวยให้การรวบรวมกำลังคนเป็นไปอย่างรวดเร็ว เพื่อความสะดวกในการทำสงคราม^๔ นั่นคือ ทุกคนจะถูกกำหนดสถานะและหน้าที่ความรับผิดชอบเป็นการแน่นอน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือสังคมลานนาไทย กฎหมายกำหนดลำดับชั้นของผู้ปกครอง และขอขมาความรับผิดชอบในการควบคุมกำลังคนไว้ดังนี้คือ

^๑ อานันท์ กาญจนพันธุ์, "แรงงานในประวัติศาสตร์ลานนาไทย,"
วารสารสังคมศาสตร์ ๓ (เมษายน - กันยายน ๒๕๒๒): ๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕ - ๕๖. และ ธิดา สาระยา, "โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย," หน้า ๘ - ๑๐.

^๔ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์...,
หน้า ๔๕ - ๔๖.

...ใครสิบคนให้มีนายสิบผู้หนึ่ง ชุมกว่านผู้หนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ถือคอก (ลาม) ปาวประกาศเรื่องงานการประจำนายสิบทุกคน นายสิบ ๕ คน ให้มีนายหาสิบผู้หนึ่ง มีปากขวาและปากซ้ายเป็นผู้ช่วยรวม ๒ คน นายหาสิบ ๒ คน ให้มีนายร้อยผู้หนึ่ง นายร้อย ๑๐ คน ให้มีเจ้าพันผู้หนึ่ง เจ้าพัน ๑๐ คน ให้มีเจ้าหมื่นผู้หนึ่ง เจ้าหมื่น ๑๐ คน ให้มีเจ้าแสนผู้หนึ่ง ปกครองเมืองแบบแบบนี้เพื่อมิให้ชักเคืองใจพระเจ้าแผ่นดิน^๑

การกำหนดดังกล่าวน่าจะใช้ทั้งยามปกติและยามสงคราม โดยในยามสงครามนั้น กองทัพจะมีการบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้นอย่างเดียวกับที่กำหนดในกฎหมาย^๒ การจัดระเบียบทางสังคมเพื่อควบคุมคนแบบนี้เป็นการแบ่งคนออกเป็น ๒ ชั้น คือ

^๑ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์..., หน้า ๒.

มังรายศาสตร์เป็นกฎหมายที่สันนิษฐานว่าอาจมีมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนมังราย (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๔ - ๑๘๕๔) หรือสมัยราชวงศ์มังราย (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๔ - ๒๑๐๑) ต้นฉบับมีหลายสำนวน เช่น ฉบับวัดเชียงมั่น ฉบับวัดเส้าไห้ และฉบับวัดหมื่นเงินกอง เนื้อหาของมังรายศาสตร์ฉบับต่าง ๆ ใกล้เคียงกัน มีรายละเอียดบางอย่างที่แตกต่างออกไป อาจเนื่องจากการเขียนเพิ่มเติมภายหลัง สำหรับฉบับที่ใช้อ้างอิงนี้เป็นฉบับวัดเส้าไห้ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เป็นผู้ถ่ายทอดและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย ปัจจุบันจากฉบับที่น้อย คัมภีระ คัดลอกไว้เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๔๓ มี ๔๘ หน้าใบลาน เรื่องมังรายศาสตร์สำนวนต่าง ๆ กระจายละเอียดใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มัธยมศึกษาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๔ - ๑๘.

^๒ดังที่ปรากฏในมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าไห้ กรณีนี้คือ กู ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์..., หน้า ๒ - ๓.

ผู้ปกครอง กับผู้ถูกปกครอง ผู้ปกครองจะทำหน้าที่ควบคุมและใช้ประโยชน์จาก
ผู้ถูกปกครองซึ่งมีจำนวนมากกว่า ในฐานะที่อาณาจักรล้านนาไทย สุโขทัย และ
อยุธยาเรียกกำลังคนของตนว่า "ไพร่" ระบบที่จัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการที่จะ
ควบคุมและจัดสรรแรงงานของบรรดาไพร่จึงควรจะเรียกว่า "ระบบไพร่"

ระบบไพร่จะเริ่มมีเมื่อใดไม่สามารถระบุเวลาที่แน่นอนได้ ระบบนี้จะ
เริ่มขึ้นในระยะใกล้เคียงกับการตั้งชุมชน และพัฒนามาพร้อมกับการขยายตัวของชุมชน
เนื่องจากความจำเป็นต้องควบคุมกำลังคนมีมาแต่เริ่มแรก แต่ระบบไพร่จะปรากฏ
อย่างมีกฎเกณฑ์แน่นอนเมื่อชุมชนขยายตัวเป็นอาณาจักรแล้ว อาณาจักรล้านนาไทย
สุโขทัย และอยุธยาใช้ระบบไพร่มาตั้งแต่ต้น และถือว่าไพร่เป็นทรัพยากรที่มีค่า
ดังที่มิ่งรายศาสตร์ระบุว่า "ท้าวพระยาครองเมืองใดก็ควยไพร่"^๑ ความสำคัญของ
ไพร่มีอยู่เสมอ เห็นได้จากประวัติศาสตร์ในช่วงหลังมียุคหนึ่งที่เรียกว่าสมัย "เก็บผัก
ใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมือง" หมายถึงช่วงเวลาที่พระเจ้ากาวิละเริ่มตั้งเมืองเชียงใหม่
อีกครั้งใน พ.ศ. ๒๓๓๘ หลังจากกองทัพเมืองให้ร้างอยู่นาน ๒๐ ปีเพราะสงคราม
ระหว่างพม่ากับชนบุรี ล้านนา "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมือง" หมายความว่า
เก็บผักใส่ตะกร้าคือสะสมเสบียงอาหาร และหากำลังคนให้เมือง^๒ แสดงว่ากำลังคน
มีความสำคัญต่อความอยู่รอดของอาณาจักรมากเท่ากับอาหารซึ่งมีความสำคัญต่อชีวิต
มนุษย์ จารึกพ่อขุนรามคำแหงก็พรรณนาถึงความอุดมสมบูรณ์ แล่นยานุภาพของสุโขทัย
ตลอดจนความเที่ยงธรรมและความสามารถของผู้ปกครองอย่างพ่อขุนรามคำแหง

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^๒ ไกรศรี นิรมานเหมินท์, "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมือง," ใน
ล้านนาไทยคดี, หน้า ๕๔ - ๕๕.

ในการเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของราษฎร^๑ ทำให้ภาพของสังคมสุโขทัยเป็นสังคมในอุดมคติ ใครก็ตามที่ได้มาอยู่ในสังคมนี้ย่อมมีความสุขและความพอใจ ข้อความที่จารึกหลักนี้พรรณนาไว้เป็นเสมือนคำชักชวนให้ผู้คนจากที่อื่นอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่สุโขทัย^๒ อาจพิจารณาได้ว่าผู้ปกครองสุโขทัยพยายามแสวงหากำลังคนมาเพิ่มด้วยการใช้จารึกดังกล่าวบรรยายถึงความน่าอยู่ของอาณาจักรตน แต่ถ้ามองสังคมสุโขทัยเป็นจริงตามจารึก ก็ยิ่งแสดงให้เห็นว่ากำลังคนมีความสำคัญและเป็นที่ต้องการมาก จึงได้รับการดูแลเอาใจใส่อย่างดียิ่งจากผู้ปกครอง อยู่อย่างก็ระหนักถึงความสำคัญของกำลังคน กฎหมายหลายฉบับของอาณาจักรนี้แสดงถึงความพยายามจะควบคุมกำลังคนมิให้กระจัดกระจาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ต้องการให้ไพร่อพยพไปพ้นจากพระราชอาณาเขต ตัวอย่างที่เห็นได้คือ กฎหมายลักษณะลักพา ซึ่งเชื่อกันว่าประกาศใช้มาแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๑๙๐๒) กำหนดบทลงโทษทั้งหนักและเบาต่อผู้ที่ลักพาคนในสังกัดผู้อื่นนี้ แต่ถ้าเป็นความพยายามจะพาคนออกไปนอกพระราชอาณาเขต และถูกจับได้แล้ว บทลงโทษจะหนักมากคือถูกกริบราชบาทแล้วให้ประหารชีวิต^๓ การทำสงครามเพื่อแย่งชิงกำลังคนระหว่างอาณาจักรต่าง ๆ

^๑ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, จารึกสุโขทัย (พิษณุโลก: แผนกเอกสารและการพิมพ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๐), หน้า ๑ - ๕.

^๒ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "การปกครองสมัยสุโขทัย," ใน คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓, กรมศิลปากร (พระนคร: โรงพิมพ์สี่พร, ๒๕๐๓), หน้า ๑๖๘.

^๓กฎหมายตราสามดวง, "พระไอยการลักพาตูกเมีย ผู้คนท่าน มาตรา ๒๐" (พระนคร: องค์การศาสนาของคุรุสภา, ๒๕๐๖), ๓: ๑๗.

ยังคงมีอยู่เสมอ ดังเช่นสงครามระหว่างอยุธยากับสุโขทัย^๑ แสดงให้เห็นถึงความ
ต้องการกำลังคนที่มีอยู่ตลอดเวลา และการแสวงหากำลังคนมีทั้งวิธีที่ค่อยเป็นค่อยไป
อย่างการตั้งเมือง หรือใช้วิธีที่รวดเร็วกว่าอย่างทำสงคราม

ปัญหาพื้นฐานที่ระบบไพร่ในอาณาจักรล้านนาไทย สุโขทัย และอยุธยา
ต้องประสบเกือบตลอดเวลาก็คือการขาดแคลนกำลังคน ปัญหาที่ยืดเยื้ออยู่นานนับ
ศตวรรษ มังรายศาสตร์ระบุว่า "ไพร่ก็หายากนัก"^๒ จำนวนประชากรของอาณาจักร
ทั้งสามเขามาง เมื่อเทียบกับขนาดของพื้นที่ ชาวต่างประเทศที่เคยเดินทาง
ติดต่อกับอาณาจักรต่าง ๆ ของไทยไม่ว่าจะเป็นค้า การค้า หรือการเผยแพร่
คริสต์ศาสนา มักตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับจำนวนประชากรของไทย ลา ลูแบร์ ราชทูต
ฝรั่งเศสที่เข้ามาอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. ๒๑๔๔ - ๒๑๓๑)
เคยระบุว่าจำนวนประชากรของอยุธยานั้นน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับความกว้างใหญ่
ของพระราชอาณาเขต และยังกระจายกันอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ หัวพระราชอาณาจักร
ตัวเลขจากการสำรวจและขึ้นทะเบียนกำลังคนของรัฐบาลไทยนั้นมีประมาณ
๑,๕๐๐,๐๐๐ คน แต่ลา ลูแบร์ เชื่อว่าจำนวนจริงน่าจะมากกว่านี้เนื่องจากยังมีคน
จำนวนไม่น้อยหลบซ่อนตามป่าดง เพื่อหลบเลี่ยงการเก็บภาษี และการเกณฑ์แรงงาน^๓
แม้ว่าการคาดคะเนของลา ลูแบร์ เรื่องที่มีคนตกสำรวจอาจจะถูกต้อง แต่จำนวน
ประชากรของอาณาจักรอยุธยาก็ไม่น่าจะเรียกว่าหนาแน่น นิโกลาส์ แชรแวส

^๑ เนื่องจากมีไพร่และทาสของอยุธยาหลบหนีไปอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ของ
สุโขทัย อย่างพินธุโลกกับกำแพงเพชร ดู Charnvit Kaset Siri, The Rise
of Ayudhya, pp. 102 - 103.

^๒ ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์..., หน้า ๘.

^๓ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ พ.
โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ภาวนา, ๒๕๑๐), ๑: ๔๖ - ๔๗.

เคยบรรยายภาพของกรุงศรีอยุธยาในสมัยเดียวกัน ซึ่งเป็นเมืองหลวงและมีประชากรหนาแน่นมากที่สุดของอาณาจักร จำนวนประชากรที่แสรแวสประมาณไว้อยู่ในราว ๖๐,๐๐๐ คน^๑ ซึ่งมีไคหนาแน่นเท่าไคนัก การสำรวจและคาดคะเนของชาวต่างประเทศอาจจะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงได้ เมื่อพิจารณาจากการสำรวจของฝ่ายไทยเองก็จะพบว่าปัญหาดังกล่าวยังมีต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตัวอย่างคือ การสำรวจสำมะโนประชากร ๒ ครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ และ พ.ศ. ๒๔๗๒ หลังจากรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึง ๒๐๐ กว่าปี และเป็นการสำรวจในพื้นที่น้อยกว่าสมัยอยุธยา เพราะไคเสียดินแดนจำนวนมากให้อังกฤษกับฝรั่งเศสไปก่อนหน้านี้แล้ว ปรากฏว่าปี พ.ศ. ๒๔๖๒ มีคนราว ๘,๒๐๗,๓๕๕ คน และอีก ๑๐ ปีต่อมาเพิ่มเป็น ๑๑,๕๐๖,๒๐๗ คน เพิ่มจากคราวก่อนเป็นจำนวน ๒,๒๙๘,๘๕๒ คน^๒ จำนวนประชากร ๑๑ ล้านครั้งนี้ไคหนาแน่นเลย ยิ่งอาณาจักรที่มีพื้นที่กว้างขวางกว่าอย่างอยุธยา และมีประชากรเบาบางกว่านี้ คงต้องเผชิญปัญหาว่าทำอย่างไรจึงจะมีคนเพิ่มและควบคุมกำลังคนที่มีอยู่ให้เป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดได้ ระบบไพร่ที่ใช้ปฏิบัติในอาณาจักรทั้งสามจึงจำเป็นต้องวางกฎเกณฑ์ และมีพัฒนาการเพื่อตอบสนองกับปัญหาพื้นฐานดังกล่าว

^๑ แสรแวสตั้งข้อสังเกตดังกล่าวในหนังสือเล่าเรื่องอาณาจักรอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หนังสือเดมินี้พิมพ์ที่กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ คู นิโกลาส์ แสรแวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ และการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๔๑.

^๒ Public Record Office, 7.0 371 14775 9449 (F 4497/1652/40), "Mr. J.F. Jones to Mr. A. Henderson," (July 8, 1930).

ระบบไฟของอาณาจักรอานนาไทย สุโขทัย และอยุธยา

ระบบไฟ เป็นเครื่องมือสำคัญที่อาณาจักรทั้งสามใช้ควบคุมกำลังคน พัฒนาการของระบบดังกล่าวในแต่ละอาณาจักรอาจแตกต่างกันบ้างตามความจำเป็นของสถานการณ์ที่เกิดขึ้น แต่การที่มีปัญหาพื้นฐานคล้ายคลึงกันมีส่วนให้ระบบไฟของอาณาจักรทั้งสามมีโครงสร้างที่ใกล้เคียงกัน และเช่นเดียวกับระบบควบคุมกำลังคนที่ใช้ทั่วไปในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระบบไฟแบ่งคนในสังคมออกเป็น ๒ ชั้น คือ ผู้ปกครอง กับผู้ถูกปกครอง

ชนชั้นผู้ปกครองประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ และนักบวชในศาสนา คนเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเจ้าสังกัดโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะนายสูงสุดในทางทฤษฎี ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการบังคับบัญชาเจ้านายกับขุนนาง ข้าราชการ ในขณะที่เดียวกันก็ทรงอยู่ในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภก ผู้ให้ความคุ้มครองและเกื้อหนุนศาสนาต่าง ๆ ตลอดจนบรรดาศักดิ์นักบวชในศาสนานั้น ๆ คำว่า "กษัตริย์" ตามรูปศัพท์แปลว่าผู้ครอบครองที่ดิน และมีความหมายอย่างเดียวกับพระเจ้าแผ่นดิน^๑ พระมหากษัตริย์ของไทยจึงน่าจะเป็นผู้ที่มีมั่งคั่งที่สุด เพราะ

^๑สมสมัย ศรีศุทรพรหม, โฉมหน้าศักดินาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: ชมรมหนังสือแสงตะวัน, ๒๕๑๘), หน้า ๔๘. การที่ให้ความหมายของคำว่า "กษัตริย์" หมายถึงผู้ครอบครองที่ดินนี้น่าจะเป็นการตีความตามคติพุทธศาสนา กล่าวคือ ในอัครศาสนสูตร คัมภีร์ขิณิกาย ปาฏิภววรรค มีการอธิบายถึงความเป็นมาของสังคมมนุษย์ และเหตุที่ทำให้เกิดผู้นำกลุ่มชนเอาไว้ โดยอธิบายว่าแรกเริ่มนั้นมนุษย์ไม่มีทรัพย์สินเป็นส่วนตัว ทุกอย่างเป็นของส่วนกลางที่ทุกคนร่วมกันใช้ ต่อมาเกิดความเปลี่ยนแปลงมีครอบครัว และมีทรัพย์สินในครอบครอง ทุกคนสามารถทำอะไรได้ตามความพอใจ เมื่อถึงขั้นนี้อาชฎากรรมก็เกิดขึ้น จำเป็นต้องมี

พระองค์ทรงควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือกำลังคนและที่ดินเอาไว้ อำนาจในฐานะเจ้าแผ่นดิน และเจ้าชีวิตนี้ได้รับการรับรองทั้งทางกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณี มังรายศาสตร์ระบุว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ควบคุมคนในระดับสูงสุด และมีอำนาจเหนือชีวิตราษฎร^๑ ความคิดที่ว่าที่ดินทั้งอาณาจักร เป็นของพระมหากษัตริย์ มีใช้ของราษฎร และการที่ราษฎรสามารถใช้ที่ดินทำกินได้นั้น ก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ มีปรากฏ

ผู้นำคอยรักษาความสงบเรียบร้อย ผู้นำจะได้รับเลือกจากบุคคลที่มหาชนให้ความเคารพ เชื่อถือ และยำเกรง เพื่อมาทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทต่าง ๆ โดยได้รับผลิตผลทางการเกษตร เป็นค่าตอบแทน ผู้นำเช่นนี้อยู่ในฐานะของมหาชนสมมติ หรือสมมติราช ส่วนผู้นำที่เป็นเจ้าแห่งที่ดินทั้งหลายจะได้รับการเรียกขานว่า "กษัตริย์" และผู้นำที่ทำให้มหาชนมีความสุขจะได้รับนามว่า "ราชา" ต่างไปจากคติอื่นที่ถือว่าราชาเป็นทเวะผู้จุติจากสวรรค์เพื่อมาเป็นผู้ดำเนินการสงคราม คุณพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, "พระสุตตันตปิฎก เติม ๓ ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค" (พระนคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๑๔), ๑๑: ๘๓ - ๘๔. อ้างถึงใน ทัศนีย์ สีนสกุล, "จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๕ - ๖.

^๑คั้งที่กฎหมายกรณีนี้คือระบุว่าผู้ที่ละทิ้งนาย หรือละทิ้งผู้ใดบังคับบัญชาในที่รบจะถูกลงโทษหนัก แต่พระมหากษัตริย์มีอภิสิทธิ์ที่ไม่อยู่ในข่ายของถูกลงโทษ ในกรณีละทิ้งผู้ใดบังคับบัญชาขณะมีการรบ อาจตีความได้ว่าทรงมีสิทธิ์ทำเช่นนั้นได้ เพราะทรงเป็นเจ้าชีวิตของคนทั้งปวง ดู ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์..., หน้า ๒ - ๓.

ชัดเจนทั้งในไตรภูมิพระร่วงของพระยาสิทธิไทย^๑ และในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จที่ตราให้มาแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑^๒ พระราชอำนาจตามที่ปรากฏนี้แสดงให้เห็นว่าในทางทฤษฎีแล้ว พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมของอำนาจทั้งหมด แต่ในทางปฏิบัติพระองค์ไม่สามารถควบคุมคนทั้งอาณาจักรด้วยพระองค์เองเพียงผู้เดียวได้ ดังนั้นพระองค์จึงต้องแผ่พระราชอำนาจผ่านเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ หรือสมณพราหมณ์ลงมาตามลำดับชั้นจนถึงราษฎร คนเหล่านี้จะทำหน้าที่เจ้าสังกัด มีฐานะเป็นเจ้าหมู่หรือมูลนาย คอยควบคุมกำลังคนใต้สังกัด ในขณะที่เดียวกันก็ขึ้นสังกัดต่อมูลนายระดับสูงกว่าด้วย มูลนายจึงทำหน้าที่ควบคุมกำลังคนทั้งยามปกติและยามสงคราม จัดการเกณฑ์แรงงาน เก็บผลผลิตหรือเงินที่ไพร่ส่งมาแทนแรงงาน ตลอดจนเป็นนายทัพนายกองคุมคนไปรบ ผู้ที่เป็นมูลนายจะได้รับสิทธิพิเศษและผลประโยชน์ตอบแทนหลายประการกล่าวคือ นอกจากจะพ้นจากพันธะที่ไพร่ทั่วไปต้องมีแล้ว มูลนายยังได้รับผลประโยชน์ในรูปแรงงาน และของกำนัลจากไพร่ที่ขึ้นสังกัดอีกด้วย^๓ รายได้และผลประโยชน์ที่กลุ่มผู้ปกครองได้รับส่วนมากจึงมาจากไพร่ในสังกัดมากกว่าจะมาจากพระมหากษัตริย์โดยตรง มูลนายเหล่านี้เป็นเสมือนคนกลางที่เชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์กับไพร่ อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจที่พระมหากษัตริย์จะได้รับจากไพร่จึงขึ้นอยู่กับลำดับชั้นของ

^๑ชิตา สาระยา, "โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย," หน้า ๒๘.

^๒กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓, "พระอัยการเบ็ดเสร็จ," หน้า ๑๑๕.

^๓ควอริช เวลส์, การปกครอง และการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘), หน้า ๖๕ - ๖๗.

มูลนายเหล่านี้ บางคราวมูลนายก็อาจมีอำนาจมากถึงขั้นทำตายพระราชอำนาจ และอาจประสบความสำเร็จในการโค่นล้มพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในสมัยอยุธยาว่าขุนนางอย่าง เจ้าพระยาโกษาโหมกับพระเพทราชาสามารถยึดอำนาจปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ สถาปนาราชวงศ์ใหม่ได้โดยอาศัยความสนับสนุนจากกำลังคนชั้นสังกัด พระมหากษัตริย์จึงจำเป็นต้องทรงควบคุมและระมัดระวังมิให้มูลนายเหล่านี้มีอำนาจมากเกินไปจนเกิดปัญหาได้

ผู้ที่ขึ้นสังกัดต่อมูลนายหรือชนชั้นผู้ถูกปกครอง ได้แก่ไพร่และทาส ต้องรับภาระถูกเกณฑ์แรงงาน หรือส่งส่วยเป็นสิ่งของหรือเงินมาแทนแรงงาน^๑ ไพร่คงต้องรับภาระค่านการ เกณฑ์แรงงานมากกว่าทาส พิจารณาได้จากอัตราเสียส่วยสมัยอยุธยา กฎหมายตราสามดวงระบุว่า ทาสเสียในอัตราประมาณครึ่งหนึ่งของอัตราที่ไพร่ต้องเสีย^๒ และตามปกติแล้วทาสก็มีได้เข้าเวรรับราชการอย่างไร นอกจากยามสงครามทาสถึงจะถูกเกณฑ์มาเป็นกำลังรบ^๓ ในกรณีที่ทาสมีอาจเสียส่วยเองได้ นายทาสคงต้องรับภาระเสียให้แทน เพราะตามกฎหมายแล้วทาสเป็นสิทธิ์ขาดของนายซึ่ง เรียกว่านายเงิน นายเงินต้องรับผิดชอบในเรื่องที่เกี่ยวกับทาสของคน นอกจากทาสแล้วยังมีไพร่บางประเภทที่ได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงานคือ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖ - ๘๗.

^๒ เช่น ส่วยเงินไพร่เสียคนละ ๖ - ๘ บาท ทาสเสียคนละ ๓ - ๔ บาท ส่วยตีบุกถ้าไม่มีของก็เสียเงินแทนในอัตราไพร่คนละ ๑๐ บาท ทาสคนละ ๕ บาท ดู กฎหมายตราสามดวง, "พระราชกำหนดเกา มาตรา ๔๘" (พระนคร: องค์การฯ ของคุรุสภา, ๒๕๐๖), ๕: ๑๓๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา ๑๗," หน้า ๒๕๗.

พวกข้าพระ หรือ เลกวัต ซึ่งอาณาจักรสุโขทัยเรียกว่า สมวัต^๑ เลกวัตนี้มาจากการ
 อุตสาหกรรม นักโทษ ไพร่ หรือ ทาสถวายเป็นแรงงาน รับใช้ในกิจการของวัดและ
 ของคณะสงฆ์^๒ มักเป็นการอุทิศถวายวัดหรือสถาปนาเจดีย์พร้อมกับที่ดิน เพื่อให้คน
 เหล่านี้ทำไร่ทำนา หรือให้เขาทำกิน ผลผลิตจากที่ดินยกให้เป็นผลประโยชน์ของวัด
 โดยได้รับยกเว้นมิต้องเสียภาษี การอุทิศที่ดินและกำลังคนถวายวัดเรียกว่าการ
 กัลปนา มีปรากฏแพร่หลายทั้งในอาณาจักรล้านนาไทย สุโขทัย และอยุธยา การ
 กัลปนากำลังคนมักมีจำนวนหลายครัวเรือน บางครั้งก็เป็นการอุทิศคนทั้งหมด
 ดังที่พระเจ้ามังรายกัลปนาที่ดินและผู้คนถวายวัดการโถมถึง ๕๕ หมู่บ้าน รวม ๕๐๐
 ครัวเรือน^๓ จารึกวัดโคกสุวรรณที่สุโขทัยก็ระบุถึงการกัลปนาที่ดินและกำลังคน
 จำนวน ๕๐ ครัวเรือนที่ทำกินบนที่ดินนั้น โดยที่ดินเหล่านี้มีพันธะต้องถวายข้าว ๒๕
 เกวียนแก่พระอารามทุก ๆ ๓ ปี สมัยอยุธยาที่มีประเพณีเช่นนี้^๔ เลกวัตจะมี

^๑ ดังที่ปรากฏในจารึกวัดโคกสุวรรณ และจารึกวัดหินตั้ง ดู ศูนย์สุโขทัย
 ศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, จารึกสุโขทัย, หน้า ๑๓๑ และ
 ๑๔๒.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชานุภาพ และ
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จพระ
 (พระนคร: องค์การศาสนาของคุรุสภา, ๒๕๐๔), ๗: ๑๖๔.

^๓ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๒๕. อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, "แรงงานใน
 ประวัติศาสตร์ล้านนาไทย," หน้า ๑๐๑.

^๔ ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก,
จารึกสุโขทัย, หน้า ๑๓๑.

^๕ ฎรายละเอียดใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา
ภาค ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๑-๔๕.

พันธะอยู่กับพระอาราม หรือคณะสงฆ์ การเกณฑ์แรงงานของเลกเหล่านี้จึงเป็นการทำงานให้วัด ไม่ต้องมาทำงานรับใช้อาณาจักรอย่างไร้ทั่วไป

พันธะคามปกติของไพร่ทั่ว ๆ ไปคือการเกณฑ์แรงงานที่เรียกว่า การเข้าเวรหรือการเกณฑ์ราชการ มิฉะนั้นก็ต้องส่งผลิตหรือเงินเป็นส่วยแทนแรงงาน ทุกครั้งที่มีการเกณฑ์ราชการไพร่จะต้องนำสัตว์ เช่น ช้าง วัว หรือควาย เครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนเสบียงอาหารติดตัวมาเข้าเวรด้วย งานที่ต้องทำมีทั้งงานโยธา ทำการเกษตร เป็นกำลังรบ หรือทำงานตามคำสั่งมุนดาภิษ มีบ่อยครั้งที่ไพร่จะถูกเกณฑ์ราชการเพิ่มจากปกติโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน เพื่อมาทำงานอย่างสร้างพระเมรุ ทำถนน หรือพลับพลารับเสด็จ และเป็นกำลังคุ้มกันให้ขุนนางข้าราชการที่ต้องเดินทางไปราชการยังหัวเมือง หรือออกนอกพระราชอาณาเขต การเกณฑ์ราชการตามปกติจะระบุจำนวนวันไว้ในกฎหมาย มังรายศาสตร์กำหนดว่าให้ไพร่มีเวรผลิตเปลี่ยนกันมาทำงานของหลวง ๑๐ วัน กลับไปทำมาหากินส่วนตัวอีก ๑๐ วัน^๑ หมายความว่าในปีหนึ่งไพร่ของล้านนาไทยจะมีเวลาทำงานหลวงกับงานส่วนตัวเท่า ๆ กันคือประมาณ ๖ เดือนต่อปี เท่ากับอัตราการเกณฑ์ราชการไพร่หลวงสมัยอยุธยา กฎหมายตราสามดวงระบุอัตราเกณฑ์ราชการไพร่หลวงในพระราชกำหนดเกล้า มาตรา ๔๘ ว่าต้องเข้าเดือนออกเดือน หรือปีละ ๖ เดือนภารกิจดังกล่าวนี้ว่าหนักสำหรับไพร่ สำหรับสังคมสุโขทัยไม่ปรากฏหลักฐานในเรื่องอัตราการเกณฑ์ราชการ เท่าที่ทราบจากจารึกต่าง ๆ ก็คือสุโขทัยมีการควบคุมกำลังคนเป็นลำดับขึ้น กฎหมายลักษณะโจรของสุโขทัยระบุโทษของการลักพาคนใน

^๑ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๘๖.

^๒ดูรายละเอียดใน ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์..., หน้า ๕.

สังคมผู้อื่น เช่นเดียวกับกฎหมายลักษณะลักพาของอุษยา^๑ ทำให้มีผู้เสนอว่าระบบไฟ
ของสุโขทัยเป็นไปอย่างหลวม ๆ มีพัฒนาการไปพร้อมกับความเป็นไปของสังคมสุโขทัย
และสอดคล้องกับระบบไฟของอุษยา เมื่ออุษยาแผ่อำนาจขึ้นมาถึงสุโขทัย^๒

อาณาจักรสุโขทัยมีอายุประมาณ ๒ ศตวรรษก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของ
อุษยา อาณาจักรลานนาไทยแม้จะมีอายุยืนยาวกว่านี้ แต่เชียงใหม่ก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลของพม่าเป็นช่วง ๆ ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๑ - ๒๓๐๗ และได้รับชนบทธรรม-
เนียมประเพณี การปกครอง ตลอดจนกฎหมายจากพม่ามาใช้ ในขณะที่อุษยามีอายุ
ถึง ๔๑๗ ปี แม้จะเคยเสียกรุงแก่พม่า แต่ก็ในช่วงเวลาสั้น ๆ เพียง ๑๐ กว่าปี
และพม่าก็มีใฝ่พยายามครอบงำอุษยามากผิดจากที่เท่ากับเชียงใหม่ คั้งนั้นถึงแม้ว่า
ระบบไฟของอาณาจักรทั้งสามจะเริ่มมาจากปัญหาที่คล้ายคลึงกัน และมีการจัด
ระเบียบทางสังคมทำนองเดียวกันในระยะต้น แต่มีพัฒนาการแตกต่างกันตามสภาวะ
แวดล้อม และปัญหาที่เผชิญอยู่ ระบบไฟของอุษยาจึงมีพัฒนาการที่ติดต่อกันมา
โดยมิได้ขาดสายมากกว่าอาณาจักรอื่น ๆ และในฐานะที่สมัยอุษยามีความต่อเนื่อง
กับสมัยชนมูรีและสมัยรัตนโกสินทร์ การศึกษาเรื่องระบบไฟสมัยรัตนโกสินทร์จำเป็น
ต้องพิจารณาถึงลักษณะสำคัญที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอุษยา

^๑กฎหมายลักษณะโจรนี้คือ จารีกวดพระมหาธาตุ-วัดสระศรี มีข้อความ
แสดงถึงการแบ่งเป็นชนชั้นผู้ปกครอง และชนชั้นผู้ถูกปกครองในสังคมสุโขทัย เช่น
การใช้คำว่า เจ้าชา จาชา ชาทาน และชาอันขึ้นมีกทาน ดู ศูนย์สุโขทัยศึกษา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, จารึกสุโขทัย, หน้า ๔๘ - ๕๑.

^๒ธิดา สาระยา, "โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย,"

หน้า ๓๓ - ๓๔.

เป็นคำไทยหมายถึงที่นา คำว่า "ศักดินา" จึงน่าจะแปลว่าอำนาจหรือสิทธิในการครอบครองที่นา ทำให้เกิดการตีความว่าระบบศักดินาจะต้องเกี่ยวข้องกับที่ดิน เป็นเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดิน รวมไปถึงผลผลิตจากที่ดินและคนที่ทำกินบนผืนดินนั้น ๆ^๑ ผู้ที่มีศักดินาคือผู้ที่มีอำนาจครอบครองที่ดิน และทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน แยกจากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ปรากฏว่าที่ดินมีกว้างขวางและกำลังคนมีน้อย จึงมีการพิจารณาว่าศักดินาน่าจะเกี่ยวข้องกับกำลังคนมากกว่า แม้ว่าเดิมอาจจะมีพื้นฐานมาจากการแบ่งที่ดิน แต่ลักษณะดังกล่าวได้เปลี่ยนไปเป็นระบบที่มีพื้นฐานอยู่ที่กำลังคน^๒ ควอริธ เวลส์ เสนอว่าการตีความแบบนี้ทำให้สามารถคำนวณจำนวนไพร่ขึ้นสังกัดของมูลนายแต่ละคนได้ โดยการนำศักดินาสูงสุดของไพร่คือ ๒๕ มาหารศักดินามูลนาย ไคยลด์พีทเท่าใดถือเป็นจำนวนไพร่ที่ขึ้นสังกัดต่อมูลนายผู้นั้น^๓ วิธีการคิดแบบนี้ยังคงเป็นการประมาณอย่างคร่าว ๆ เพราะไพร่มีศักดินาหลายระดับ ตั้งแต่ ๑๐ ถึง ๒๕^๔ มิได้มีศักดินา ๒๕ เท่ากันทุกคน นับเป็นแนวทางหนึ่งที่ยพยายามตีความถึงการนำศักดินามาใช้ปฏิบัติ ความคิดเรื่องศักดินา

^๑ คุราวละเอียคใน สมสมัย ศรีศุทรพรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า ๓๑ และ ๑๔๗ - ๑๔๘.

^๒ ควอริธ เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๗๓ และ ๗๘.

^๓ ตัวอย่างเช่น มูลนายที่มีศักดินา ๔๐๐ จะมีไพร่ขึ้นสังกัด ๑๖ คน มูลนายที่มีศักดินา ๓๐๐๐ จะมีไพร่ขึ้นสังกัด ๑๒๐ คน และมูลนายศักดินา ๑๐,๐๐๐ จะควบคุมไพร่ ๔๐๐ คน ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

^๔ กฎหมายตราสามดวง, "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน มาตรา ๒๘" (พระนคร: องค์การคารของคุรุสภา, ๒๕๐๕), ๑: ๒๗๗.

ใช้ในการควบคุมกำลังคนยังมีวิธีคิดอีกแบบหนึ่งที่ใช้ในสังคมไทยอาหม^๑ และอินเคียสมัยโมกุล^๒ ในกรณีนี้ผู้มีศักดิ์หมายถึงผู้มีอำนาจควบคุมทหาร การตีความศักดิ์นิยามแนวความคิดนี้จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทหาร จำนวนคนหรือทหารขึ้นสังกัดจะเท่ากับจำนวนศักดิ์นิยามของมูลนายแต่ละตำแหน่ง เช่น มูลนายผู้ถือศักดิ์นิยาม ๔๐๐ จะคุมไพร่ ๔๐๐ คน และมูลนายที่มีศักดิ์นิยาม ๑๐,๐๐๐ ย่อมมีไพร่ในสังกัด ๑๐,๐๐๐ คน โดยพิจารณาจากการคุมทัพไปรบ^๓ วิธีคิดแบบนี้ยังมีปัญหาอยู่เช่นกัน การจัดกำลังทัพแต่ละครั้งน่าจะขึ้นอยู่กับที่ตั้งสงครามคราวนั้นจำเป็นต้องใช้คนมากน้อยขนาดไหน ขุนนางบางคนอาจได้รับมอบหมายให้คุมทัพจำนวนมากกว่าศักดิ์นิยามของตนไปรบ ถ้าผู้นั้นมีความสามารถทางการรบ หรือมีกำลังพลมากพอ และในทำนองกลับกันถ้า

^๑ เป็นการกำหนดความรับผิดชอบของขุนนางด้วยจำนวนทหารราว เป็น ๒๐, ๑๐๐, ๑,๐๐๐ หรือ ๓,๐๐๐ คุรายละเอียคใน ขจร สุขพานิช, "ฐานันครไพร่," อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๑), หน้า ๙๔.

^๒ ด้ว้การให้ขุนนางควบคุมทหารมา มีศักดิ์ตั้งแต่ ๑๐ มา ถึง ๕,๐๐๐ มา คุ หัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓, ตอนที่ ๑ คำนสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^๓ ตัวอย่างที่นำมาเทียบ คือ กราวสงครามยุทธหัตถีสมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. ๒๑๓๓ - ๒๑๔๘) พระยาสีหราชเดโชชัย แม่ทัพหน้าถือศักดิ์นิยาม ๑๐,๐๐๐ ก็คุมทหารออกรบคราวนี้ ๑๐,๐๐๐ คน แต่การใช้ "นา" เป็นเครื่องกำหนดความรับผิดชอบจะเนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม คุ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓ - ๑๐๔.

กำลังคนมีน้อย มูลนายศักดินาสูงก็อาจได้คุมทัพที่มีจำนวนน้อยกว่าศักดินาของตน^๑ แสดงให้เห็นว่าการที่ความศักดินาว่าหมายถึงจำนวนคนที่ผู้ถือศักดินานั้นคุมไปทำสงครามก็ยังมีปัญหา ไม่อาจสรุปแน่นอนลงไปได้

ปัญหาการที่ความศักดินายังคงมีอยู่ต่อไป การพยายามที่ความว่าศักดินาเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน หรือเป็นการควบคุมกำลังคนนี้ก็เพื่อพิสูจน์ว่าศักดินามีใช่เป็นการกำหนดลอย ๆ ในกฎหมาย หากนำมาใช้ปฏิบัติด้วย แนวความคิดดังกล่าวต่างไปจากการที่ความแบบเดิมที่ปฏิเสธเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน และสรุปว่าศักดินาคือ "เครื่องกำหนดหน้าที่ ขอบข่าย ความรับผิดชอบ อภิสัทธา สิทธิ แหล่งอำนาจ และฐานะในสังคมของประชาชนชาวอยุธยาตั้งแต่ชนชั้นเจ้านาย ขุนนาง ไพร ทาส"^๒ แนวคิดนี้มีใ้ปฏิเสธเรื่องการควบคุมกำลังคน เพราะขอบข่ายความรับผิดชอบ สิทธิ หน้าที่ ตลอดจนฐานะทางสังคมที่ศักดินามีส่วนกำหนดนั้นแสดงถึง

^๑ ตัวอย่างคือ เจ้าพระยาจักรี สมุหนายกถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ คุมพลถึง ๕๐,๐๐๐ คน ไปตีเมืองทวายกับตะนาวศรี ตามพระบรมราชโองการของสมเด็จพระนเรศวร ใน พ.ศ. ๒๑๓๕ ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๒ - ๑๔๕. และในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒) กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท มหาอุปราช ถือศักดินา ๑๐๐,๐๐๐ คุมกำลังทัพเพียง ๓๐,๐๐๐ คน ไปรับทัพพม่าที่กาญจนบุรี คราวศึก ๙ ทัพ พ.ศ. ๒๓๒๔ และเมื่อรบพม่าที่ท่าดินแดงในปีต่อมา ก็ทรงยกทัพหลวงด้วยจำนวนคนเท่าเดิม ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๓ และ ๕๘๖ - ๕๘๗.

^๒ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "ระบบศักดินา," วารสารธรรมศาสตร์ ๖ (มิถุนายน - กันยายน ๒๕๑๕): ๒๖.

การแบ่งชนชั้น และการควบคุมกันตามลำดับชั้นอยู่แล้ว ดังนั้นไม่ว่าศักดินาจะถูก
ตีความอย่างไร หรือเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ที่ดินแค่ไหนก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า
ศักดินามีบทบาทสำคัญในการควบคุมกำลังคน เพียงแต่วิธีการแบ่งคนขึ้นสังกัดมูลนาย
ทำได้อย่างไร และศักดินามีส่วนกำหนดแค่ไหนยังคงเป็นปัญหาอยู่

ศักดินาตามที่ระบุในกฎหมายตราสามดวงเริ่มจากศักดินา ๕ ของยาจก
วิฬก ทาส และฎกทาส. ขึ้นไปจนถึงมหาอุปราชซึ่งถือศักดินา ๑๐๐,๐๐๐
พระมหากษัตริย์ทรงอยู่นอกเหนือการกำหนดศักดินา และเป็นผู้พระราชทานศักดินา
แก่ทุกคน ระหว่างช่วงศักดินา ๕ ถึง ๑๐๐,๐๐๐ นั้นประกอบด้วยมูลนาย ไพร
และทาส ศักดินาของผู้ถูกปกครองอยู่ระหว่าง ๕ ถึง ๒๕ สูงกว่านี้ขึ้นไปเป็นระดับ
ศักดินาของชนชั้นผู้ปกครอง จากข้าราชการระดับล่างขึ้นไปถึงขุนนางระดับสูง
ศักดินาจึงมีส่วนกำหนดตำแหน่งหน้าที่ทางราชการด้วย ทำเนียบศักดินาที่ปรากฏใน
กฎหมายตราสามดวงแสดงให้เห็นการแบ่งการบริหารราชการเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่
ฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน โดยมีการตั้งกรมกองต่าง ๆ มาทำหน้าที่บริหาร
ราชการ การแบ่งแบบนี้มีสาเหตุเป็นการแบ่งแยกงานกันโดยเด็ดขาด เพราะเมื่อมี
สงคราม ทั้งทหารและพลเรือนก็ต้องทำการรบเหมือนกัน สมุหพระกระลาโหม
กับสมุหนายกช่วงปลายสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ต้องทำงานทั้งค่านทหาร
และพลเรือน เพียงแต่รับผิดชอบคนละเขตพื้นที่เท่านั้น การบริหารราชการสมัย
ดังกล่าวมีลักษณะเหนือดินแดน มิได้แบ่งตามหน้าที่ นอกจากนี้ยังมีกรมของเจ้านาย
ซึ่งมิได้เป็นกรมที่บริหารราชการ แต่ตั้งขึ้นเพื่อรวบรวมกำลังคน เพราะพระมหากษัตริย์

๑ ควอริท เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ,

จะพระราชทานข้าราชการและไพร่แก่เจ้านายที่ทรงกรมด้วย^๑ จะเห็นได้ว่า นอกจากไพร่จะต้องมีสังกัดแล้ว มุลนายก็ต้องขึ้นสังกัดต่อกรมใดกรมหนึ่งด้วยเช่นกัน ถ้าเป็นกรมที่บริหารราชการ มุลนายจะได้รับพระราชทานอำนาจในการควบคุมกำลังคนของหลวงที่ขึ้นสังกัดกรมกองนั้น ๆ อยู่แล้ว และไพร่ที่ขึ้นสังกัดต่อมุลนาย เป็นส่วนตัวก็มักถูกเรียกมาทำงานต่าง ๆ ที่อยู่ในขอบข่ายความรับผิดชอบของกรมที่ มุลนายของตนสังกัดอยู่^๒ ด้วยเหตุนี้กรมกองจึงทำหน้าที่ตั้ง เป็นหน่วยงานหนึ่งใน กลไกการบริหารราชการ และเป็นหน่วยของกำลังพลไปพร้อมกัน^๓ อำนวยความสะดวกในการระดมกำลังคนเมื่อมีความจำเป็น เช่น เกิดสงคราม หรือความวุ่นวายต่าง ๆ และต้องการรวบรวมกำลังคนจำนวนมากในเวลาอันสั้นก็จะสามารถทำได้ อย่างรวดเร็ว

^๑ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ อธิบายว่า การที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง เจ้านายให้ทรงกรมอาจมีจุดประสงค์ในการมอบหมายคนจำนวนหนึ่งให้เจ้านาย ปกครอง แทนการโปรดให้ไปครองเมือง สำหรับพระมหากษัตริย์นั้นมีหน้าที่เป็น แม่ทัพด้วย การตั้งให้ทรงกรมเท่ากับให้มีกองทหาร เพื่อเกณฑ์มารบได้อย่างรวดเร็ว เมื่อมีเหตุจำเป็น สำหรับเจ้านายองค์อื่น ๆ นั้นการตั้งให้ทรงกรมเท่ากับเป็นการ ยกย่องโดยให้ตำแหน่ง เกียรติยศ และความมั่งคั่ง เพราะคนในสังกัดย่อมนำมาซึ่ง อำนาจทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ ดู ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า ๑๑๗ - ๑๑๘.

^๒ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๗๗.

^๓ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า ๑๖๐.

กรมกองแต่ละแห่งจะประกอบด้วยข้าราชการสำคัญ ๓ ตำแหน่ง คือ เจ้ากรมผู้เป็นหัวหน้า ปลัดกรมซึ่งเป็นผู้ช่วย และสมุหบัญชีผู้เป็นนายทะเบียน ทำหน้าที่เก็บรักษาบัญชีจำนวนคนขึ้นสังกัดต่อกรมนั้น^๑ นอกจากนี้ก็มีข้าราชการประจำกรม ซึ่งถือศักดินาสดหล่นกันลงมา ทำหน้าที่ควบคุมและเกณฑ์ราชการจากไพร่ตามธรรมเนียม หรือเมื่อทางราชการต้องการ^๒ ระบบกรมกองจึงมีบทบาทสำคัญในการควบคุมกำลังคน ลำดับชั้นของข้าราชการในแต่ละกรมก็คือ ลำดับชั้นของชนชั้นผู้ปกครองทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร ทำให้พระราชอำนาจแผ่จากยอดลงมาถึงรากฐานของสังคมได้

การควบคุมกำลังคนผ่านกรมกองมีผลให้ไพร่สมียอูชยาแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ไพร่ที่ขึ้นต่อกรมกองซึ่งทำหน้าที่บริหารราชการ หรือไพร่หลวง กับไพร่ที่ขึ้นต่อมูลนายเป็นส่วนตัว หรือไพร่สม แต่เดิมนั้นถือตามพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ว่าไพร่สองประเภทนี้เป็นอย่างเดียวกัน^๓ แต่จากประกาศที่จะหักไพร่สมตาย ชรา พิการ จ.ศ. ๑๒๓๘

^๑ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๘๑ - ๘๒.

^๒เรื่องเดียวกัน.

^๓กล่าวคือ ชายฉกรรจ์อายุ ๑๘ ปีจะขึ้นทะเบียนเป็นไพร่สม รับการฝึกหัดใช้สอยจากมูลนายประมาณ ๒ ปี แล้วจึงเป็นไพร่หลวง ทำราชการต่อถึงอายุ ๖๐ ปี หรือเมื่อมีบุตรมารับราชการแทนบิดาแล้ว ๓ คนจึงจะปลดจากราชการ แต่ไพร่สมมักจะอยู่กับมูลนายนานเท่าอายุของมูลนาย ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ," ใน หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย, หน้า ๖๐.

(พ.ศ. ๒๔๒๐) ระบุว่า ไพร่หลวงกับไพร่สมเป็นคนสองพวก^๑ และไพร่หลวง หมายถึงไพร่ของพระมหากษัตริย์ที่พระราชทานให้อยู่ในการปกครองของมูลนาย ตามกรมกองที่บริหารราชการ ส่วนไพร่สมนั้นเป็นไพร่ส่วนตัวของมูลนาย^๒ ในสมัยอยุธยายังมีการอนุญาตให้ไพร่หลวงกับไพร่สมที่อยู่ห่างไกลและเดินทางมาเข้าเวร ไม่สะดวก สามารถส่งผลผลิตหรือเงินมาแทนแรงงานได้โดยเรียกไพร่เหล่านี้ว่า ไพร่ส่วย^๓ และถ้ามีศึกสงครามบรรดาไพร่ส่วยก็จะถูกเกณฑ์มารบเช่นเดียวกับไพร่ทั่วไป

ระบบไพร่สมัยอยุธยาเมื่ออายุยืนยาวกว่า ๔ ศตวรรษ มีส่วนสำคัญในการ เสริมสร้างความมั่นคงและอำนาจให้อาณาจักรอยุธยา แต่ระบบดังกล่าวก็ประสบ ปัญหาอยู่ไม่น้อย การเกณฑ์ราชการถึงปีละ ๖ เดือนสะท้อนให้เห็นความจำเป็นที่

^๑ต่างต้องรับภาระไปจนกว่าอายุ ๗๐ ปี ถ้าไม่มารับราชการทั้งไพร่หลวง และไพร่สมจะต้องเสียเงินแทน เพียงแต่อัตราไม่เท่ากัน กล่าวคือ ไพร่หลวงจะเสีย ในอัตราสูงกว่าไพร่สมราว ๓ เท่า การแบ่งแยกเป็นไพร่หลวงกับไพร่สมจะมีแต่คน และต่อไปจนปลดจากราชการ หรือเมื่อโอนสังกัด ดู ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์, ๒๔๗๘), ๙: ๑๙๖ - ๑๙๗.

^๒ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์..., หน้า ๖๕ - ๖๗. อย่างไรก็ตามก็ ข้อมูลดังกล่าวทั้ง ๒ กรณีได้จากการบอกเล่าต่อกัน มา ความแตกต่างระหว่างไพร่หลวงกับไพร่สมสมัยอยุธยาจึงยังไม่มีหลักฐานชี้ชัดได้ เพียงแต่ทราบว่าไพร่ ๒ ประเภทนี้มีอยู่จริงในสมัยนั้น.

^๓ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๘๖ - ๘๗.

ต้องเตรียมกำลังคนให้พร้อมรบตลอดเวลา ในกรณีที่สงครามยืดเยื้อ การผลิตเปลี่ยน
 เวิร์บราชการคงทำได้ยาก ไฟร้อาจต้องเข้าเวรติดต่อกันเกิน ๒ เดือน บางครั้งอาจ
 จะนานจนกว่าสงครามจะสิ้นสุด เป็นการสร้างความเคียดแค้นให้ไฟร สงครามที่กิน
 เวลานาน ตลอดจนการเกณฑ์ราชการเพิ่มจากปกติมีส่วนเพิ่มภาระให้ไฟรที่มาเข้าเวร
 พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๔๔ ระบุว่า "ไฟรหลวงที่มาเข้าเวรรับราชการประสพ
 ความยากลำบากกว่าไฟรส่วยหลายเท่า" ดังนั้นไฟรจึงพยายามหลบเลี่ยงด้วยวิธีการ
 ต่าง ๆ เช่น หาทางเลี่ยงมาขึ้นทะเบียนเป็นไฟรสม หรือบวช การที่บรรพชิตได้รับ
 การยกเว้นจากภาระทั้งปวง ถึงแม้ว่าการบวชจะทำให้ต้องละทิ้งครอบครัวกับการทำมา
 หากิน แต่ไฟรคงจะนิยมใช้วิธีนี้มาก ราชทูตเปอร์เซียระบุว่าพระมหากษัตริย์อยุธยา
 โปรดให้บรรพชิตศึกษาธรรมะให้แตกฉาน มิฉะนั้นจะถูกบังคับให้กลับไปเป็นชาวไร่
 ชาวนาตามเดิม และออกเป็นกฎเกณฑ์เพื่อป้องกันมิให้คนมาบวชเพราะต้องการหนี
 ความรับผิดชอบมาใช้ชีวิตอย่างสุขสบายโดยไม่ต้องทำงาน^๒ นอกจากนี้ไฟรยังหาวิธี
 หลบเลี่ยงภาระด้วยการขายตัวเป็นทาส และหนีไปหลบซ่อนตามป่าดงดั่งที่ ลา ลูแบร์
 เคยตั้งข้อสังเกตไว้ ในกรณีที่ไฟรประสบความเคียดแค้นมาก บางครั้งก็อาจนำไปสู่
 ปฏิกริยาขั้นรุนแรงที่สุด คือ ก่อการกบฏ เช่น กบฏญาตพิเชียร พ.ศ. ๒๑๒๔

ศูนย์วิทยพัชกร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕, "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๔๔,"

กบฏธรรมเถียร พ.ศ. ๒๒๓๗ และกบฏญูญว้าง พ.ศ. ๒๒๔๑^๑ การกบฏเป็นวิธีการ
สุดท้ายที่ไพร่ใช้ต่อต้านระบบที่เป็นอยู่ และเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อระบบไพร่ เป็น
อย่างยิ่ง

กฎหมายสมัยอยุธยาหลายฉบับพยายามแก้ปัญหาเพื่อให้ระบบไพร่ดำเนินไป
อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ห้ามกักขังไพร่ไว้ใช้งานตราครุฑ^๒ บทลงโทษสำหรับผู้ละเมิด
มีทั้งปรับ ฆาตกรรม จอบจำ หรือปลดจากราชการ^๓ และห้ามขุนนางเบียดบังไพร่ทาสไว้
ใช้ส่วนตัว หรือถ้าขุนนางละเลยจนไพร่หลงลืมเลี้ยงย้ายหนีหายไปก็จะถูกลงโทษ
เช่นกัน^๔ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และการหลบเลี่ยงของไพร่มีผลให้อาณาจักรอยุธยา
ต้องสูญเสียกำลังคนไปไม่น้อย เมื่อประกอบกับการสูญเสียกำลังคนจากสาเหตุอื่น เช่น
สงคราม ความวุ่นวายภายใน และโรคระบาด ยิ่งทำให้อยุธยาประสบปัญหาขาดแคลน
กำลังคน และยังไม่สามารถควบคุมกำลังคนได้เต็มที่ ในสมัยปลายอยุธยาปัญหา
ดังกล่าวสร้างความกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของอาณาจักรมาก เห็นได้จากใน
รัชกาลพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. ๒๒๗๕ - ๒๓๐๑) ชาวจีนเพียงไม่กี่ร้อยคนก็สามารถ

^๑ดูรายละเอียดเรื่องกบฏไพร่เหล่านี้จาก ชาญวิทย์ เกษตรศิริ,
"กบฏไพร่สมัยอยุธยากับแนวความคิดผู้มีบุญ-พระศรีอาริย์-พระมาลัย," วารสาร-
ธรรมศาสตร์ ๕ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๒๒): ๕๓ - ๘๖. และดู วารุณี
โอสถารมย์ และ อัญชลี สุสายัณฑ์, "กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา," วารสาร-
ธรรมศาสตร์ ๖ (มิถุนายน - กันยายน ๒๕๑๕): ๕๒ - ๗๐.

^๒กฎหมายตราสามดวง, "พระไอยการอาชาหลวง มาตรา ๒๕"
(พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๕), ๘: ๒๗ - ๒๘.

^๓กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒, "พระไอยการบานฉนแณก มาตรา ๑,"

ยกกำลังมาปล้นพระบรมหาราชวัง^๑ แสดงถึงความขาดแคลนไพร่พลที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยภายในราชธานี และความเสื่อมประสิทธิภาพของระบบที่ใช้ควบคุมกำลังคนมีส่วนให้เกิดความระส่ำระสายจนนำไปสู่การเสียกรุงในที่สุด

ถึงแม้ว่าระบบไพร่สมัยอยุธยาจะประสบปัญหาจนขาดประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคน แต่การเสียกรุงศรีอยุธยาในปี ๒๓๑๐ สร้างความเสียหายให้ฝ่ายไทยมาก บ้านเมืองถูกทำลาย ผู้คนพากันแตกฉานเช่นหลบภัยสงคราม กำลังคนจำนวนมากต้องสูญเสียไปในสงครามคราวนี้ มีทั้งพวกลี้ภัยชีวิต ที่ตกเป็นเชลย และพวกที่กระจัดกระจายไปหลบซ่อนตามป่าเขา^๒ สภาวะทางเศรษฐกิจก็ทรุดหนัก และราษฎรมีความทุกข์ยากแสนสาหัส การฟื้นฟูสังคมที่ถูกทำลายนี้จำเป็นต้องกระทำโดยเร่งด่วน ดังนั้นจึงมีการนำระบบไพร่มาใช้ใหม่เพื่อเป็นเครื่องมือในการควบคุมและจัดสรรกำลังคน ซึ่งเป็นการสร้างความมั่นคงและเตรียมให้อาณาจักรใหม่พร้อมรบอยู่ตลอดเวลา

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), ๒: ๒๓๕ - ๒๓๖.

^๒กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับบูรณะ, แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหประชาชาติไทย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๙๘ และ ๒๐๖.